

Ralf Rothmann'ın *Baharda Ölmek (Im Frühling sterben)* Adlı Eserinde Savaşın Gölgesine Gizlenen Şiddet, Ahlaki Suçluluk ve Masumiyet*

ARŞ. GÖR. DR. HASRET GÜNGÖR**

Öz

Çağdaş Alman edebiyatının klasikleri arasında yer alan, birçok ödüle layık görülen Ralf Rothmann, roman, öykü ve şiirlerinde genellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan Federal Almanya Cumhuriyeti'nin günümüze kadar uzanan tarihi süreci toplumsal ve tarihi gerçekçilik ile edebiyat arasında kurduğu bağ ile harmanlayarak savaşı deneyimleyen ve dahil olanların hikayelerini anlatır. Yine bu çalışmada incelenecek olan *Baharda Ölmek* adlı romanında da İkinci Dünya Savaşı'nın son demlerinde henüz on yedi yaşında olan ve bir çiftlikte süt sağımcısı olarak çalışan Walter Urban ve Friedrich Caroli (Fiete) adındaki iki gencin Nazi güçleri tarafından zorla askere alınması ile şekillenen ana hikaye ile savaşın beraberinde getirdiği vahşetin, ıstırabın ve cephe hattındaki şiddetin çevreye verdiği zararı ve nesiller boyu insanların yaşamlarında bıraktığı izleri eşeleyerek yeniden gün yüzüne çıkarır. Kendi babasının kaderinden yola çıkarak kurguladığı bu hikâyede, bir taraftan o dönemde zorla ve tehditle askere alınan ve kaçınılmaz olana boyun eğen insanların aslında "masum bir şekilde suçlu" bir konuma düşürülmesini ve hayatının devamında bu travmanın acısını çekişini gösterirken; diğer taraftan sorgusuz sualsiz üstlerinden gelen emirlere itaat eden ve ürpertici bir şekilde uyguladığı şiddetten zevk alan askerleri de hikâyenin içerisine ekleyerek, askerlerin ahlaki açıdan yoksullaşmasını, vicdani suçluluk, masumiyet ve şiddete yatkınlık gibi sorunları yeniden gündeme getirir. Dolayısıyla bu çalışmada metne içkin (werkimmanent) ve metni aşkın (werkextern) eleştiri yöntemleri ışığında bu sorunlar üzerine gidilecektir.

Anahtar sözcükler: İkinci Dünya Savaşı, Nasyonal Sosyalizm, Savaş Edebiyatı, Ralf Rothmann, *Baharda Ölmek*.

VIOLENCE HIDDEN IN THE SHADOW OF WAR, MORAL GUILT AND INNOCENCE IN
RALF ROTHMANN'S *DYING IN SPRING (IM FRÜHLING STERBEN)*

Abstract

* Bu makale 6-8 Ekim 2023 tarihleri arasında Didim'de düzenlenen Söylem Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sunulan ve özet bildirisi yayınlanan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, hasretg@pau.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0003-1818-9254.

Ralf Rothmann, who is among the classics of contemporary German literature and has been deemed worthy of many awards, generally blends the historical process from the Second World War to the present day of the Federal Republic of Germany with the bond he establishes between social and historical realism and literature in his novels, stories and poems. Thus he tells the stories of those who experienced the war and were involved in it. In his novel, *Dying in Spring*, which will also be examined in this study, the main story is about the forced recruitment of two young people by the Nazi forces in the last days of the Second World War. Walter Urban and Friedrich Caroli (Fiete) are seventeen years old and works as a milker on a farm. By means of these characters novel resurfaces the damage caused to the environment by the brutality, suffering and violence on the front line that war brings, and the traces it leaves on people's lives for generations. In this story, which he based on his own father's fate, he shows how people who were conscripted into the military by force and threat at that time and who submitted to the inevitable were actually put in a position of being "innocently guilty". At the same time, he presents how they suffered from this trauma throughout their lives. On the other hand, by adding soldiers who unquestioningly obey the orders of their superiors and take pleasure in the violence they inflict in a chilling way, it brings to the agenda once again the moral impoverishment of the soldiers and problems such as conscientious guilt, innocence, predisposition to violence. Therefore, in this study, these problems will be addressed in the light of text-inherent (werkimmanent) and text-transcendent (werkextern) criticism methods.

Keywords: The Second World War, National Socialism, War Literature, Ralf Rothmann, *Dying in the Spring*.

GİRİŞ

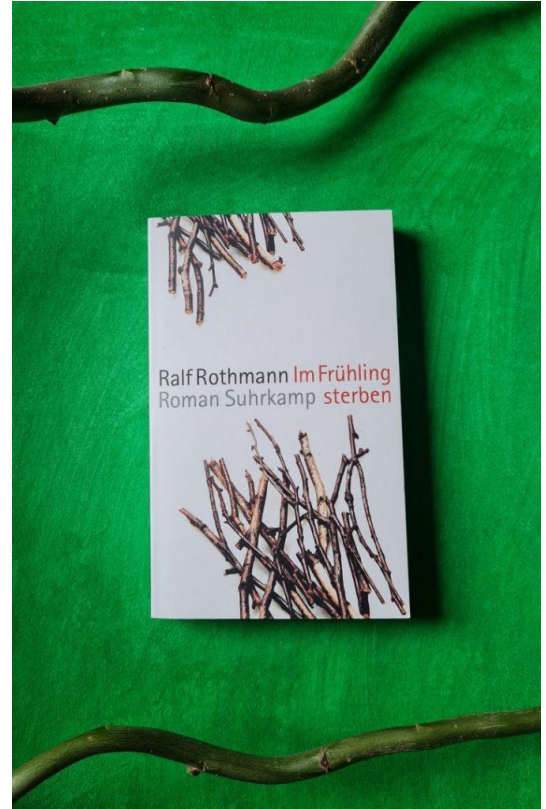
Yirminci yüzyıl geçmişte emsali olmayan bir kayıp, şiddet, toplu katliam, soykırım ve Holokost yüzyılı olarak hem hafızalardaki hem de tarihteki yerini almıştır. (Douzinas, 2016, s. 75) 1933 yılında Adolf Hitler'in Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi bünyesinde Almanya Şansölyeliğine seçilmesiyle bir yerde İkinci Dünya Savaşı'nın da temeli atılmış olup Almanya ve genel anlamda Avrupa Nazi rejiminin açığa çıkardığı siyasi ve ahlaki yıkımın eşğine sürüklenmiştir. (Caplan, 2012, s. 22, 44)

Nazizm dünyada yarattığı ağır yıkımın yanında, bütün ırkların üstünde konumlandığı kendi ırkına da büyük acılar ve kayıplar yaşatmış hem ulusal hem de uluslararası hafızalarda derin yaralar bırakmıştır. Savaşın özellikle son altı ayında gerçekleşen Alman vatandaşlarının ve askerlerin ölümü bir önceki yıla göre çok daha fazla artmıştır. Bu kayıpların yanı sıra Nazi yetkilileri savaşmak istemedikleri için kendilerince hain olarak niteledikleri asker kaçaklarına karşı ağır cezalar uygulayarak onları

Ralf Rothmann

katletmişlerdir. Ya hep ya hiç anlayışıyla sürdürdükleri politikaları sebebiyle sivil direnişçileri de idam edip, 5,3 milyonu Alman askeri olmak üzere 55 milyon yaşama sebep olmuştur. (Caplan, 2012, s. 225-226) Toplumsal ve tarihi hafızalardan silinmeyen bu olayın izleri savaş sonrası edebiyat metinlerinde sıklıkla işlenmiş ve yıllar geçmiş olsa da hâlâ işlenmeye devam etmektedir. Bu çalışmada incelenen ve 2015 yılında okuyucularla buluşan *Im Frühling sterben* (Baharda Ölmek) adlı eser de savaşın az önce değindiğimiz en şiddetli geçen son yıllarına odaklanmakta ve Nazizmin içinde beslediği bu şiddet eğilimini sadece dünyaya değil kendi askerine ve vatandaşına karşı da kullandığını nasıl bir korku imparatorluğu kurduğunu ifşa etmektedir. Aynı zamanda bir taraftan bu ırkçı ideolojiye, tehdit, baskı ve korkulara çaresizce boyun eğerek savaşa katılmak zorunda olan askerlerin masum bir biçimde suçlu konuma düşürülmeleri özellikle vurgulanırken; diğer taraftan da bu ideolojiyi kanıksayan askerlerin işlediği savaş suçları ve uyguladıkları şiddeti de oldukça net ve çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. “[...] Yapıtı yaşanmış bir yaşamın dışavurumu olarak” niteleyen Schleiermacher’ın ve Dilthey’in de buna paralel olarak “edebiyatı yaşamın yeniden ifade edilmesi veya canlandırılması” (akt. Toprak, 2016, s. 213) ifadelerinden yola çıkarak, Rothmann’ın da yaşanmış, gerçek, tarihi bir olayı eserin odak noktası olarak seçtiğini ve II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru yaklaşan dönemi yeniden kaleme aldığını ve etkilerini tekrar canlandırıldığını açıkça söyleyebiliriz. Bilindiği üzere tarihsel ve toplumsal olaylar ve şartlar yazarı etki altına alarak eseri (eserin kurmaca evrenini) ve eserin dışında kalan gerçek dünyayı aynı paydada buluşmaya teşvik eder. (Moran, 2008, s. 78) Tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji vb. diğer bilim dallarından beslenen, bireye ve topluma bir üst bakış kazandıran (Heidegger, 2007, s. 83) edebi eserlerde işlenen konular, yazarların direkt olarak kendi hayatlarından bir bölümü, yaşadıklarını, deneyimlerini, kısacası yaşanmış bir gerçekliği yansıtabilir. Edebi yapıtlar gerek öznel paylaşımları gerek nesnel alanları içerdiğinden okur, yazarın yorumu çerçevesinde bu anlatılar içerisinde insanlık, toplum ve tarih adına genel bir bilgi edinmiş olur. (Aytaç, 2009, s.12)

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolüne ilişkin olarak suçluluk ve mağduriyet arasında gidip gelen söylemler, 2000'li yılların başından bu yana Almanların yalnızca savaşın faileri olarak değil, aynı zamanda farklı şekillerde olası mağdurları olarak değerlendirilmesi ön plana çıkmıştır. (Oni, 2016, s. 1-8) Rothmann da 2015 yılında yayınladığı bu eseriyle savaşın son dönemlerine odaklanarak, Nazi askerlerinin uyguladığı şiddet ile bir taraftan Almanların suçlu olan tarafını ön plana çıkarıp eleştirirken, diğer taraftan eserin ana karakteri Walter'in Nazi askerleri tarafından zorla, baskıyla ve tehditle askere alınması, şehirlerin bombalanması, askerlerin savaş esiri olarak yaşadıkları kötü muameleler görmesi ve evlerinden sürülmeleri gibi mağduriyetlere de yer

vermiştir. Almanlar eserde hem suçlu hem de mağdur olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla bu makale, *Baharda Ölmek (Im Frühling sterben)* adlı eser aracılığı ile özellikle savaşın yarattığı koşullardan ötürü bir şekilde mecburi olarak savaşmak zorunda bırakılan ve ardından ömürlerinin geri kalanını vicdani açıdan suçluluk duyarak geçiren askerler ile ahlaki açıdan yoksullaşan, evrensel insani değerleri taşımayan insanların (askerlerin) savaşın ve siyasi ideolojilerin gölgesine sığınarak içlerindeki şiddet arzusunu tatmin etmeleri üzerinde odaklanmaktadır. Rothmann'ın bu eseriyle savaş etiği açısından alınması gereken sosyolojik, psikolojik, siyasi, hukuki ve insani dersleri ve kazanılması gereken öğretileri ön plana çıkararak farkındalığa sahip bir bilinç inşa ederek bunu yaşam pratiğine dönüştürmek amaçlanmıştır.

Yapılan literatür taramasında burada ele alınan esere ilişkin olarak çok fazla çalışma bulunmadığı tespit edilmiş olup, Olurotimi Kehinde Oni tarafından *The Second World War and the Representation of the Child-Soldier in Ralf Rothmann's Im Frühling Sterben (2015) and Biyi Bandele's Burma Boy (2007)* adlı tez çalışmasına rastlanmıştır. Söz konusu çalışma daha çok çocuk asker temasını Afrika ve Almanya'da deneyimlenen savaşların kültürel hafızaya etkileri ve yansımaları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Günümüz küresel ve politik dünyasında hala devam eden uluslararası (Rusya ve Ukrayna ile Filistin ve İsrail savaşları gibi) savaşların varlığı ve kaçınılmazlığı göz önüne alındığında, çalışmanın ana dayanağı olan eserin savaşın kimileri için bir tercihten ziyade zorunluluk olarak dayatılması ve bunun beraberinde getirdiği şiddet ve mağduriyet gibi dikkat çektiği sorunsallar, zorluklar ve davet ettiği etik değerleri vurgulaması açısından önemini ve güncelliğini ortaya koymaktadır.

1. Etiğe Karşın İtaatin Sorgulanması

“Şu anda ben yazıyorum, yüksek düzeyde uygarlaşmış insanoğulları beni öldürmek için tepemde uçuyorlar. Benim gibi, onların da bana karşı kişisel bir düşmanlığı yok. Hep söylediği gibi, “görevlerini yapıyorlar” yalnızca.”

George Orwell

Toplumunu meydana getiren insanların bir arada yaşamalarını olanaklı kılan değişmez değerler, ahlaki meydana getirir. (Vercors, 1998, s. 42) Toplumsal birliğin davranışlarını düzenleyen kurallarla (normlar, değer ölçüleriyle) oluşturulan ve toplumsal bir görüngü olarak nitelenen ahlak kavramı, kişiyi iç ve dış baskılar karşısında inanç ve değer yargılarına en uygun düşen davranışı sergilemeye sevk eder. (Markoviç, 1998, s. 56-57) İnsani davranış ve tutumların temelini ahlaki yönünün toplumsal düzen tarafından oluşturulduğu savunulur. Bu düzen ve sosyal işlev bozulduğunda sosyal düzenden bağımsızlığını kazanan insanın başkalarına zarar verme dürtüsü de serbest bırakılmış olur. “İnsan toplumda yaşadığı için ahlaksal bir hayvandır” diyen Durkheim da insanın özünde barındırdığı etik değerlerden ziyade toplum tarafından dayatılan söz konusu güce dikkat çeker. Dolayısıyla toplumsal normların ve hukuki düzenin varlığı insanın doğuştan gelen bencil ve vahşi davranışlarını dizginleyen ahlaki bir yön taşımaktadır (akt. Bauman, 2016, s. 28, 251).

Toplumsal etkinin yanı sıra, politik söylemlerin de ahlaki değerler üzerinde önemli bir rolü vardır. Kalabalık kitleler politikacılar tarafından öne sürülen imgeler ve duygusal sloganlarla etki

altına alınabilir. Nazizmin kullandığı dilin toplumu etkileme noktasındaki etkisine değinen Klemperer, kendi propaganda aracı olarak kullandığı söylemleri defalarca yineleyerek dayatması sonucu bunların “mekanik ve bilinçsiz” bir şekilde algılandığını ileri sürer. (2013, s. 25) Normal şartlarda rasyonel davranan birey, olağanüstü koşullarda ve kolektif bir politik eylem içerisinde dahil olduğunda etik dışı ve irrasyonel tavırlar sergileyebilir. Hatta Hitler kaleme aldığı *Kavgam* adlı kitabında bu durumu bir üst safhaya çıkararak savaş zamanı insani olguların ve kavramların yok olduğunu savunur. (akt. Neocleous, 2014, s. 21-38) Şiddetten nemalanan otoriteler, kendi çıkarlarını hayata geçirmek adına araç olarak kullandıkları insanların tutkularını, zafiyetini ve kötüye eğilimlerini, besleyerek onları sömürürler. (Vercors, 1998, s. 9) Güçlü olana itaat ederek kendini güvene almak isteyenler, zayıf olana karşı vicdansızca ve zalimce hükmetme eğilimi gösterirler. Ahlaki sorumluluğun yerini üstlerin emirlerine hiçbir insani etkeni dikkate almadan itaat etmeyi, verilen görevi her şeyden üstün görme eğilimi alır. Her ne kadar bazı insanlar için ahlaki normlar şiddete eğilim göstermelerini engellese de politik gücü elinde bulunduran tam yetki, onay ve otoriteye sahip olanlar, içlerinde var olan şiddete eğilim dürtüsünü serbest bırakırlar. (Bauman, 2016, s. 51, 242-244) Politik otoriteye karşı sergilenen itaat, doğanın insanlar arasında kurduğu eşitliği ve dengeyi bozar. (Rousseau, 1995, s. 65) D. Macdonald “yasalara itaat eden kişiden, yasaları çiğneyenden daha fazla korkmamız gerektiği uyarısında” (akt. Bauman, 2016, s. 223) bulunurken bu tüyler ürperten kötülüklerin düzenin bozulmasından ziyade, kusursuz ve sorgusuz bir şekilde işlemeden ve düzene itaatten kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bauman’ın bu noktadaki tespiti oldukça dikkat çekicidir:

“[...] Bu, denetlenemez, asi bir kalabalığın değil, üniforma giymiş, itaatli ve disiplinli, kurallara uyan ve aldıkları emrin ruhuna ve talimatına göre davranmaya özen gösteren insanların işiydi. Bu insanların, üniformalarını çıkardıkları anda, kesinkes kötü olmadıkları da hemen anlaşılmıştı. [...] SS yönetimi de yörüngesine giren -kurbanları da dahil- her şeyi emir komuta zincirinin, sıkı disiplin kurallarına bağlı ve ahlaksal hükümlerden arınmış bir makinenin ayrılmaz bir parçasına çevirmişti. [...] Modern devlet, yönetimi altındakilere, siyasi ve askeri kaygılarıyla konulan belli sınırlar içinde istediği her şeyi yapabilir. Devletin, istese de aşamayacağı bir ahlaksal-etik güç yok.” (2016, s. 52, 137, 223)

Birer katile dönüştürülen insanların özel bir türden olmadığı, tüm gerekli operasyonların mevcut personellerle yapıldığı bilinmektedir. Bu sıradan insanların nasıl birer canavara dönüştürüldüğü noktasında ise H. C. Kelman üç önemli aşamaya dikkat çeker:

- 1) “(Yasal olarak yetkilendirilmiş mercilerden gelen resmi emirlerle) Şiddet yetkisinin verilmesi,
- 2) Etkinliklerin (yasalarca yönetilen uygulamalarla ve rollerin kesin bir şekilde belirlenmesiyle) rutinleştirilmesi
- 3) Şiddet kurbanlarının (ideolojik tanımlamalar ve aşılama) *insanlıktan çıkarılması*.” (akt.: Bauman, 2016, s. 50).

Ünlü psikolog Stanley Milgram ise yapmış olduğu akademik çalışmasında uygun koşullar olduğunda bizlerin yani sıradan insanların da bu tür zalim eylemlere karışabileceğini savunur. Zalim kişilerin eylemlerini karakterlerinden ziyade otoriteye itaat çerçevesinde değerlendirir. Ona göre insanların kişisel özellikleri, onları şiddete teşvik eden güçlü otoriter bir ilişki içerisindeyken

eyleme geçmemeleri noktasında etkili olmayabilir ve onları durduramayabilir. Ve bu görüşünü şu sözlerle açıklar: “Çalmaktan, öldürmekten, bir insana saldırmaktan kendi prensipleri gereği nefret eden bir kişi, otorite tarafından emredildiği takdirde kendini bu işleri görece daha kolay yaparken bulabilir. Kendi başına hareket eden bir insanda tasavvur bile edemeyeceğimiz bir eylem, emirle yapıldığında tereddütsüz uygulanabilir.” (akt. Bauman, 2016, s. 224-226).

Dolayısıyla yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere otoriter sistem içerisinde güç sahibi kişinin vicdani ölçütü işini doğru ve düzgün yaptığı, örgüt kurallarına uyduğu ve sistemin düzenine itaat ettiği sürece onu rahatsız etmez. Fakat insanlar somut bir durum ile karşı karşıya kaldıklarında tabi oldukları emirler ve sorumluluklar, toplumsal normlar ya da hukuki boyuttan ziyade kendi ahlaki buyruğu devreye girerek ne yapması gerektiği ve nasıl davranması gerektiği konusunda onlara yol gösterecektir. (Douzinas, 2016, s. 108)

Nasyonal Sosyalizm ideolojisi Avrupa'nın genelinde milyonlarca insanı etkileyen, yıllar geçse de etkisi silinmeyen ve eşi benzeri olmayan şiddette bir yıkımı geride bırakmıştır. (Caplan, 2012, s. 43). Nazizmin yarattığı yıkım, insanlığın özünde barındırdığına inandığımız iyiyi sorgulamamıza sebep olmuştur. (Vercors, 1998, s. 41) 6 milyonu Yahudi olması sebebiyle büyük bir Yahudi soykırımı gerçekleştiren ve toplamda 20 milyon insanın ölümüne sebep olan Nazi askerlerinin normal bir insan gibi her türlü psikiyatrik elekten kolayca geçebilmesi ahlaki açıdan oldukça çarpıcı bir açığa sahiptir. (Bauman, 2016, s. 48) Katı ve körü körüne inanç üstüne kurulu bir ahlaki tutum, insanları sağduyudan koparır, insanlıktan çıkarır ve yobazlaştırır. Yurttaşlık ödevini insanlık ödevinden üstün tutan bir meşru yönetim altındaki insanlar, kendi içindeki her şeyden üstün olan yargı gücünü unutarak devletin her buyruğunu körü körüne yerine getirir. (Vercors, 1998, s. 30) Ancak en çok da politik ve sosyolojik ayrıştırmaların yarattığı kaotik koşullarda bireyin içinde barındırdığı o vicdanın etik sesine ihtiyaç duyulur. (Bauman, 2016, s. 242). Zira Dostoyevski'nin de ifade ettiği üzere “Bir insan bütün insanlar karşısında her şeyden sorumludur.” (akt. Aktürk, 2017, s. 432) ve insan ancak haksızlıklar, kötülükler ve zulüm karşısında ayaklandığı sürece varoluşsal kimliğine bürünebilir. (Vercors, 1998, s. 13)

Nazi yönetiminde uygulanan baskı, zulüm ve zorbalık içerisinde hayatta kalabilme ve kendini kurtarma güdüsü insanları ve her türlü insani değeri edilgenleştirerek ahlaki açıdan duyarsızlaştırmayı başarmıştır. Ancak Bauman'ın da ifade ettiği gibi kendini koruyabilmek adına başkasının yok olmasına göz yuman birey, her ne kadar böylesine ölümcül bir baskı söz konusu olsa ve tamamen suçlu olarak kabul edilemese de böyle bir teslimiyetin karşısında kişinin kendisini ahlaki açıdan alçaltmaktan kurtulamayacağını vurgular. Yaşam ve ölüm; etik ve mantık arasında yapılan seçim ahlaki açıdan duyulan suçluluğu bastırmaya yetmeyecektir. (2016, s. 292-295) Aynı şekilde Karl Jaspers de “Biz Almanlar, istisnasız hepimiz, suçluluk sorunumuzu net bir biçimde kavramak ve bundan gerekli sonuçları çıkarmakla yükümlüyük.” (akt. Örnek, 2017, s. 3) diyerek “masum bir şekilde” olsa da suçlu hissetmeyi ve sorumlu davranmayı insanlık onurunun bir gereği olarak görür.

Şüphesiz doğası gereği her canlının özünde kendi varlığını ve yaşamını koruma eğilimi vardır. (Fromm, 1996, s. 29). Ancak Sartre'nin “Eğer başkasının hürriyetini kendiminkine eşit saymıyorsam hürriyeti kendime amaç alamam!” şeklindeki ifadesinden de yola çıkarak söyleyebiliriz ki, ötekinin

varoluşsal yaşam hakkı için savaşılmadığı sürece kişinin kendi adına verdiği savaşın da bir anlamı kalmayacaktır. (Sartre, 1998, s. 125) Kötülükle, şiddetle savaşan bir insanın kendi özünü ve içindeki iyiliği koruması kolay değildir. Hiç şüphesiz kendini koruma iç güdüsü ve ahlaki sorumluluk arasındaki çizginin muğlaklaşması en çok insanlığa zarar vermektedir. Nietzsche “Eğer siz derin bir çukura uzun süre bakarsanız, çukur da size bakar.” (2015, s. 102) diyerek canavarca duygularla karşı karşıya kalan insanı, bir zalime dönüşmemesi için kendini koruması ve dikkatli olması noktasında uyarır.

Bir taraftan insanlık için neyin iyi olduğunu, ne şekilde davranılması gerektiğini belirleyen yasaların bir otorite tarafından belirlendiği yetkeci etik varken; diğer taraftan ise insanın kendisinin koyduğu kurallara kendisinin uyduğu insanı etik söz konusudur. (Fromm, 1996, s. 20) Yetkeci etğin etkisinin zayıfladığı durumlarda kişi kendi vicdanı ile baş başa kalır ve kendi tercihini ortaya koyar. Bauman çoğunluğun kötülük ve insanlık dışı savaş koşulları karşısında ortaya koyduğu tercihin gerçek bir fark yaratacağı üzerinde durarak asıl olanın bu oranın niceliği değil, var olması gerektiğini savunur:

“[...] kendini kurtarmanın ahlaksal görevden üstün tutulmasının kesinlikle, kaçınılmaz ve kurtulunmaz bir yazgı olmadığını söyler. İnsan bunu yapmaya zorlanabilir, ama bunu yapmaya itilemez ve dolayısıyla, bunu yapmanın sorumluluğunu kendisini zorlayanların üzerine atamaz. Kaç kişinin kendini kurtarma akılcılığını değil de ahlaksal görevi tercih ettiği önemli değildir; önemli olan, bunu yapanların var olduğudur. Kötülük her şeye kadir değildir. Ona karşı konabilir. Karşı koyabilen az sayıda insanın varlığı, kendini kurtarma mantığının egemenliğini bozmuştur. Onun eninde sonunda ne olduğunu gösterir: Bir tercih.” (Bauman, 2016, s. 296).

Spinoza'nın da ifade ettiği gibi iyiye giden yol ne kadar zor olsa da bulunabilecek bir yoldur. (akt. Fromm, 1996, s. 11) Büyük bir insanlık sınavına dönüşen tarihi koşullarda fark yaratabilmek ve buna inanmak en başta kişinin kendisi daha sonra da toplum için bu koşulları değiştirmenin de anahtarı olacaktır. (Markoviç, 1998, s. 89)

Çalışmanın bundan sonraki bölümü işte tam da yukarıda tartışılan şiddet, itaat, ahlak ve masumiyet sorgulaması ekseninde irdelenmeye çalışılacak ve yazarın bu konuda vermek istediği mesajlar üzerinde durulacaktır.

2. Ralf Rothmann'ın *Baharda Ölmek (Im Frühling sterben)* Adlı Eserinde Savaşın Gölgesine Gizlenen Şiddet, Ahlaki Suçluluk ve Masumiyet

“Yaşama hizmet eden her şey iyidir; ölüme hizmet eden her şey de kötüdür.”

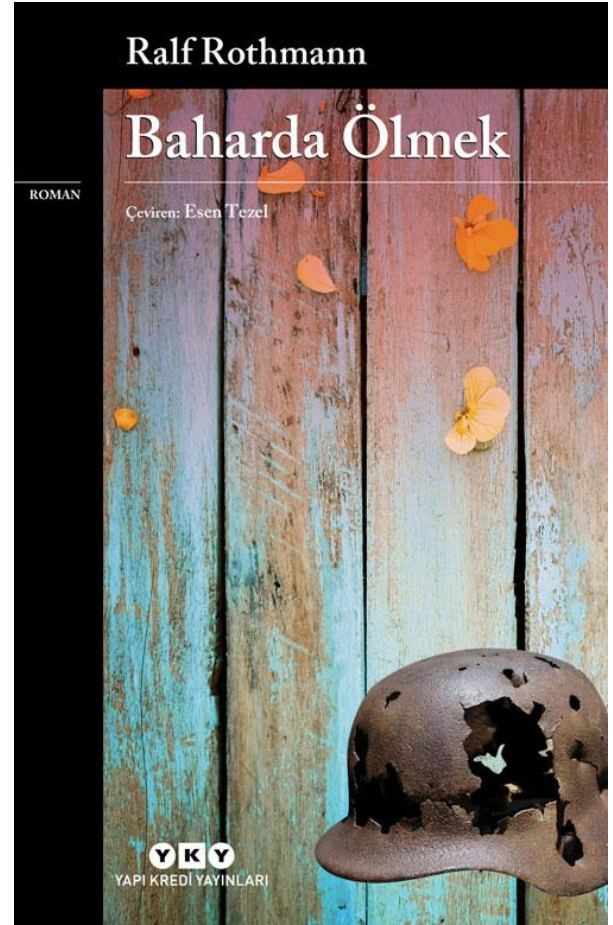
(Fromm, 2014, s. 39)

Eserleri birçok dile çevrilen ve çeşitli ödüller alan şair, roman, hikâye ve oyun yazarı Ralf Rothmann, 10. 05. 1953'te Schleswig'de dünyaya gelmiş, ilkokulu tamamladıktan sonra duvarcılık eğitimini tamamlamış ve çeşitli alanlarda çalışarak geçimini sağlamıştır. 1976'dan itibaren ise Berlin'de serbest yazar olarak hayatını sürdürmektedir. İlk edebi çıkışını 1984 yılında Kratzer adlı şiir kitabı ile gerçekleştirmiş ve bu eserini Messers Schneide (1986) ve Der Windfisch (1988) adlı hikâyeleri takip etmiştir. Yaşamını geçirdiği Ruhr Bölgesi romanlarının ve hikâyelerinin odak noktası olmuştur. Ruhr bölgesi üçlemesi olarak ön plana çıkan Stier (1991), Waeldernacht (1994) ve Milch und Kohle adlı eserleriyle çağdaş Alman edebiyatı dünyasında büyük bir atılım

gerçekleştirmiştir. Bu üçlemedeki ilk iki eser Rothmann'a Literaturpreis des Ruhrgebiets (Ruhr Bölgesi Edebiyat Ödülü) ve Evangelische Buchpreis (Evanjelist Kitap Ödülü) gibi çeşitli ödüller kazandırmış, özellikle Waeldernacht ve Milch und Kohle eserleri onun geniş kitlelerce tanınmasını sağlamıştır. Yazın dünyasına sunduğu eserler ona daha birçok ödül kazandırmıştır. Rothmann'ın eserlerindeki karakterler genel olarak otobiyografik öğelerle renklendirilmiştir. Eserlerinde bir taraftan yaşamın proleter ve burjuva gerçekliğini işlerken diğer taraftan İkinci Dünya Savaşından günümüze kadar geçen tarihi sürecine ve eski Batı Alman Federal Cumhuriyeti'nin kültürel manzaralarına da yer vermiştir. Ayrıca cinsiyet ve aile ilişkileri, birey olma ve erginleşme süreçleri ile kimlik arayışı da eserlerinde dikkat çeken diğer ana temalardan bazılarıdır. (Deiters, 2011, s. 63-65)

Baharda Ölmek (Im Frühling sterben) adlı eseri ile kayıp bir neslin izini süren Ralf Rothmann, cephe hattındaki günlük hayatı canlı ve gerçekçi bir şekilde tasvir ederek okurlarını İkinci Dünya Savaşı'nın son döneminde iyiden iyiye artan şiddetin, vahşetin, ıstırabın kaçınılmaz olduğu ve savaşın yeniden inşa edildiği kurgusal ama bir o kadar da tarihi bir sürecin içerisine misafir eder. İnfazlar, acımasız cinayetler ve cephe görevlileri hakkında bir nevi rapor veren eser, ana karakterin iç perspektifini açığa vurmadan ve yorum yapmadan yaşananlara sessizce tanıklık etmemizi sağlar. Cephelerin her tarafında tarlalarda, suda, ağaçlardan sarkan ya da kırsal alanlarda düşmüş, basitçe, anlamsızca ve vahşice öldürülen birçok ölü tasvirleriyle savaşın acımasızlığını ve anlamsızlığını açığa çıkarmayı başarır.

Eserin "Suskunluk, hele ki ölüm konusundaki o derin suskunluk, sonuçta hayatın bir gün kendiliğinden içini gerçekle doldurduğu bir boşluktur." (Rothmann, 2023, s. 7)¹ şeklinde başlayan ilk cümlesi ölüme tanıklık eden insanların yaşamlarına sirayet eden o ağır suskunluğu, etkiyi ve savaştan geriye kalan büyük bir ruhsal boşluğu daha en baştan okuyucularına hissettirir. Henüz eserin başında savaşta insanların yaşadıkları, tanık oldukları vahşetin ve şiddetin onları sessizliğe, içe kapanışa ve depresyona sürüklediğini ifade eden yazar, bir şekilde savaştan kurtulanların bile savaşın ruhsal dünyalarında açığa çıkardığı bu psikolojik etkilerini üzerinden atmadığını ve içlerinde açılan yaraların kolay kapanmadığını tekrar tekrar vurgular. "[...] insan anlatmak istemeyeceği şeyler yaşıyor. Savaş böyle bir şey." (s. 57) sözleri de bu suskunluğun sebebini ortaya koyar. İnsanların normal hayat içerisinde

¹ Çalışmada birincil kaynak olarak kullanılan esere ilişkin bu bölümde yapılacak olan metin içi göndermelerde bundan sonra sadece sayfa sayısı belirtilecektir.

hatırlamak istemeyecek kadar ağır işkencelere, ölümlere, yaralanmalara ve kayıplara tanıklık etmesi ister istemez onları bu sessizliğin girdabına çekmektedir. Eserin ana karakteri Walter'ın babası Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı için geçmişin karanlığından bir türlü kurtulamamıştır. Walter savaş yıllarına ilişkin babasından alamadığı soruların cevabını, yıllar sonra kendisi de tehdit ve zorbalıkla İkinci Dünya Savaşı'na katılmaya mecbur bırakıldığında kendisi deneyimleyerek alır. Yazarın eserin ana karakteri olarak henüz reşit olmayan, 17 yaşında, politika ile hiçbir bağı olmayan ve yaşamını bir çiftlikte süt sağarak idame ettiren iki genci seçmesi Nazi Almanya'sının bir başka yönünü aktaracağıнын habercisi konumundadır. Savaşı körükleyen, ona hizmet eden ve savaşın gölgesine gizledikleri şiddet arzularını açığa vuran askerlerin ve politikacıların yanı sıra, savaştan her açıdan olumsuz etkilenen masum bir şekilde suçlu konumuna düşürülen insanların hikâyesini karşımıza çıkararak, o dönemde yaşananlara karşı farklı bir açıdan bakmayı ve değerlendirmeyi teşvik eder. Artık savaşın sonlarına doğru çok fazla kayıp veren Nazi ordusu tehdit ve baskı ile topladıkları ve çok kısa eğitimlere tabi tuttıkları gençleri apar topar cepheye göndermiştir. Bu durum esere şu şekilde yansımıştır: “[...] Yalnız dikkat etsin de onu hemen oracıkta alıkoyup cepheye göndermesinler. Ellerine geçeni bırakmıyorlar, bu ara ne var ne yoksa topluyorlar. [...] “Hayır” dedi Walter ensesini kaşıyarak. “Ben süt sağıcıyım, politikadan anlamam.” (s.13)

Yazar bu eserinde özellikle çocuk asker problemine odaklanmaktadır. Dünyada olup bitenleri henüz tam anlamıyla idrak edemeyecek bir yaşta askere alınan gençler aktif bir direniş gücü gösteremeyip kaçınılmaz olana boyun eğerek masum bir şekilde suçlu olur ve hayatının geri kalanında savaş travmanının acısını çeker. Hatta bu acı o nesille sınırlı kalmaz ve kuşaklar arası aktarılmaya devam eder: “[...] ‘Bundan sonra neler olacak? Diğerleri gibi sizi de alacaklar mı? Hey Tanrım, sen ve Fiete daha çocuksunuz! Dünyadan haberiniz yok.’” (s.15) şeklinde karşımıza çıkan cümleler, savaşın özellikle çocukların dünyasında açığa çıkardığı o ağır bilançooya dikkatleri çeker.

İnsanlık tarihi boyunca ne zaman yeni savaşlar çıksa, askerler öldürmek için savaşa giderler. Her savaşın mekaniği, özellikle cephedeki günlük hayatın acımasızlığında belirginleşir ve sonuçta tek bir şey söz konusudur: Öldürmek. Normal şartlarda sıra dışı olarak görülen ölüm ve öldürmek kavramları söz konusu savaş olduğunda sıradanlaşır ve basite indirgenir. İnsanlar, hayvanlar, doğa, kültür ve tarih bir çırpıda yok edilebilir. Ve bu yıkım savaşın içinde normal karşılanır. İşte tam da bu noktada “[...] En zor iş, bir şeyi dünyaya getirmektir. Yok etmeyi, öldürmeyi her geri zekâlı becerir.” (s. 21) şeklinde karşımıza çıkan ifade olması gerekeni insanoğluna yeniden hatırlatır. Önemli olan yok etmek değil var edebilmek, koruyabilmek ve savaş koşullarında dahi insan kalabilmektir. Ana karakter Walter “[...] eğilip üzerinde bazı isim ve adresler yazan listeyi parmağıyla göstererek, “Bizi oraya yazma Ernst, bu çok saçma” [...]. “İngilizler Kleve’de, Ruslar Berlin önlerinde; yakında her şey bitecek. Biz dostuz, öyle değil mi? Ne için kan dökacağız ki?” (s. 29) şeklinde duygu ve düşüncelerini ifade ederek kan dökmek istemediğini, artık savaşın sonlarına gelindiğini ve savaşmanın anlamsızlığını vurgulasa da Nazi askerleri tarafından tehdit edildiği için Walter, arkadaşı Fiete ve kasabadaki diğer bütün erkekler adlarını listeye ekletmek zorunda kalırlar. Yazar bu şekilde savaş suçu bağlamına farklı bir perspektifle bakmayı teşvik eder. Yukarıda değindiğimiz gibi Walter insani etik bağlamında savaşa katılmanın ve kan dökmenin anlamsızlığını

vurgulasa da yetkeci etik tarafından zorla askere alınarak kan dökmesi istenir. Burada yetkeci etik devreye girmiş ve insani etiğin varlığı ikinci plana itilmiştir.

Sun Tzu'nun ünlü yapıtı *Savaş Sanatı* adlı eserinde belirttiği gibi savaş zamanında bilinçsizce direnen bir ordu tutsak olmaktan ve kayıp vermekten öteye gidemez. (2022, s. 8) Ancak eserde de gerçekliğe paralel olarak görülüyor ki, SS kuvvetleri sona yaklaşırsa da son kurşuna kadar mücadele ruhunu yücelterek kendi askerini bile isteye bir nevi ölüme mahkûm etmiştir. Onların bu yaklaşımı 1944 yılında muharebelerde yaklaşık 600.000 Alman askerinin ölümüne sebep olmuştur. (Caplan, 2012, s. 225) Yazar bu durumu şu sözlerle ifade ederek verilen kayıplara dikkatleri çeker: “[...] hani derler ya, her zaman ölüyor; şu anda ne yazık ki her zamankinden de fazla.” (s. 32) Savaşın son dönemlerinde oldukça kayıp veren Nazi ordusunun zorla askere aldığı gençleri oldukça kısa bir eğitime tabi tutarak henüz tam deneyim kazanmadan SS üniforması giydirerek cepheye gönderdiklerini, bir nevi kendi halkını da katlettiğini görmüş oluyoruz: “ ‘Tabi ki cepheye gönderilmeyeceksiniz’ dedi neredeyse babacan bir sesle; bazıları derin bir nefes aldılar. Fiete, Walter’e göz kırptı. ‘Daha saçma bir soru olabilir mi? Zaten cephedesiniz’ diye devam etti. ‘Acemi eğitimi burada bitiyor ve siz, herkes gibi üç ay değil üç hafta kışlada kaldığınız halde kendinize SS kuvvetlerinin askerleri diyebilirsiniz.’” (s. 35)

Eserde yer verilen Naziler halk içerisinde her ne kadar gönüllü asker aradığını dile getirmiş olsa da gelmedikleri takdirde onları asker kaçağı sayacağını ve onların buldukları yerde idam edileceğini söyleyerek halkı baskı altına alır. Dolayısıyla burada yazar Nazi davasına gönülden destek verenlerin yanı sıra, masum bir şekilde, istemedikleri halde sadece kendi yaşamları tehlikeye düştüğü için itaat etmeye zorlanan ve tarihe bir büyük suç olarak kazınan Nazi faşizminin bir aracı konumuna düşürülen insanların varlığını ve mağduriyetini de ortaya koyuyor. Başka çıkış yolu bulamayan insanlar, ölmek için öldürmeyi seçiyor ve ahlaki açıdan da bir ömür boyu bunun yükünü vicdanlarında taşımak zorunda kalıyorlar:

“[...] ‘Biz de Führer’e hizmet ediyoruz, bizim de hiçbir düşmanın ayaklar altına alamayacağı bir onurumuz ve sadakatimiz var. Sloganımız son kurşuna kadar mücadele, esir düşeceğimize ölürüz, işte o yüzden de...” [...] O yüzden de sevgili dostlar, bu eğlencede bulunan, genç ya da daha yaşlı, ailesinin ve vatanının istikbalini düşünen, eli silah tutan her erkeğin hemen bu akşam muzaffer SS kuvvetlerine gönüllü olarak katılmasını teklif ediyorum. Bunu cephedeki kahramanlarımıza borçluyuz. [...] Şimdi askerliğe elverişli bütün delikanlı ve erkekler ön tarafa doğru ilerlesinler, şurada oturan Ernst Koblun yarın sabah için kaydınızı alacak. [...] SS’ler salonu dolaşarak, iki kadından oluşmuyorsa dans eden çiftleri ayırıyor, erkeklerin yevmiye defterlerine, hasta raporlarına ve izin belgelerine bakıyorlardı; hatta bir tanesi, topal bir adamın pantolonunu tutup bir parça kaldırarak ucuna ayakkabı takılı takma bacağına bile inceledi. Adamın karısı itiraz edince bir başka asker, kepiyle kadının ağzına vurdu. [...] Saat tam yedide. Gelmezseniz asker kaçağı sayılacaksınız. Heil Hitler!” (s. 27-30).

Günlük yaşamın akışı içerisinde savaş koşullarında yaşamaya çalışan kasaba halkının genç yaşlı demeden bütün erkekleri bir anda kendilerini SS askeri listelerinde bulurlar. “ ‘Führerimiz şöyle demişti: Bir asker ölebilir ama bir asker kaçağı ölmek zorundadır.’” (s.98) şeklindeki emrini uygulamaktan kaçınmayacağını söyleyen askerler, kaçtıkları halde hemen infaz edileceklerini ifade

eder: “[...] siz daha ‘fırar’ kelimesini söyleyemeden kendinizi en yakın ağaçta asılı bulursunuz. Şimdi yıkılın karşımdan!” (s. 41).

Eserin henüz 17 yaşında iki ana karakterinden biri olan Walter, daha teslimiyetçi ve itaatkâr bir tutum benimserken, diğer karakter Fiete ise daha en başından kabullenmek konusunda bir direniş göstermek ve kaçmak ister: “[...] ‘Şu ormanlarda saklansan seni kim bulacak? Yani her şey bitene kadar...’ [...] Walter etrafa bakındı, yakınlarda kimse yoktu. ‘Ne demek istiyorsun?’ diye fısıldadı. ‘Kaçmak niyetinde misin?’ [...] ‘Ne yani’ dedi ‘Sen değil misin? Savaş tam bitecekken çatışmada, çamurların içinde gebermek mi istiyorsun? Yoksa Rusların eline düşüp hayatının geri kalanını eksi kırk derecede madende geçirmek mi?’” (s. 45) Savaşmak ya da infaz edilmek arasında seçim yapmak zorunda kalan Walter Urban ve Friedrich "Fiete" Caroli karşı karşıya kaldıkları otoriteye teslim olurlar. Walter ehliyet sahibi olduğu için Waffen-SS tedarik biriminde sürücü olur. Nazilerin çılgınlığına ve entrikalarına karşı mücadele etmeye çalışan Fiete ise doğruca cepheye gönderilir. Walter daha çok pasif bir görev üstlendiği için savaşın çevreye, insanlara verdiği zararı dışarıdan bakarak gözlemler ve tasvir ederken, Fiete kendini sıcak çatışma alanı içerisinde bulur. Fosfor bombalarının, el bombalarının ve bombaların günlük yaşama eşlik ettiği savaş ortamı oldukça çarpıcı, canlı ve tüyler ürpertici bir üslup ile tasvir edilir. Ana karakter Walter, her ne kadar çatışma içerisine girmese de nakliye görevi sırasında o da bombalardan nasibini alır:

“[...] az ötelere bırakılan iki bombanın bambaşka hedefi olduğunu düşündüler. Fakat bombalar diklemesine düşmedi. Hafif bir ışık salarak ilkbahar esintisinde havada döndü, birbirine çarpacak gibi oldu ve oğlanların kendilerini hendeklere atmalarından sonraki saniyenin onda birinde sokağın iki yanında patladı. Bir anda sağır oldular. Yanağı çürümüş çimenlere dayalı Walter yalnızca Paul’ün çığlık atarken çarpılan açık ağzını gördü ve hemen ardından bütün yüzü çamura bulandı, tarladan havalanan toprak gökyüzünü kararttı ve döne döne yükselen şerbetçiotu sapsarı bir mızrak yağmuru gibi sessizce sokağa düştü.” (s. 42).

Okurlar Walter’in görev gereği kimi zaman yiyecek kimi zaman asker nakliyesi sırasında karşılaştığı oldukça etkileyici bir üslup ile tasvir edilen savaş manzaralarına tanıklık ederek kendilerini bir nevi savaşın içerisinde bulurlar. Savaşın hem insan hayatına hem de doğaya ve çevreye verdiği zararlara şahit olurlar:

“[...] bu da yaralıları getirmişti; yirmi adam. Çoğu yarı çıplak vaziyette ve pek az sargıyla, sarp kayalar boyunca dizilmiş kanlı sedyelerde yatıyordu. Bazılarının bilinci kapalıydı ve yüzlerinin grimsi sarılığı, en korkunç şeyin habercisi gibi görünüyordu; diğerleri hafif hafif inliyor ya da hiç durmadan kafalarını sallayarak tek kelime söylemeden dudaklarını kıpırdatıyorlardı. [...] İçinden geçtikleri çam ormanında da askeri hastane çadırları vardı, brandaların ardından inleme ve çığlıklar geliyordu; [...] Ellerini arkadan bağladıkları teller kabarmış derilerine öyle bir gömülmüştü ki görünmüyordu. Bazı tırnakları mor yatağından ayrılmıştı; boyunlarındaki ilmiklerde çok sıkıydı ama nefes almalarına izin veriyordu. [...] Kırk beş dakika gittikten sonra değirmen göründü. Kulesinin ucu havaya uçmuştu, branda bezinden yapılmış pervaneden geriye kalan tek şey, direklerdeki paçavralardı; Walter arabayı yol kenarındaki haçın önünde durdurup camdan dışarı baktı. Görünürde ne bir insan, ne bir köpek, ne de birkaç hafta önce sağa sola tırmanıp kayalardaki pörsümüş dedikenlerin kemiren sıska keçilerden biri vardı.

Kapı hasar görmüş, ahırlardan geriye bir moloz yığını kalmış, duvar boyunca dizili yaşlı zeytin ağaçlarının çoğu yanmış ya da parçalanmıştı.” (s. 46-51)

Savaşın sadece cephedekilerin değil sivil halkın da hayatına kastettiği gerçeğine de yer verilir eserde. Walter bir nakliye görevi sırasında daha önce evlerinde kaldığı değirmenci ve karısı ile yardımcılarının taşıyacağı paraşütçüler tarafından esir alındığını görünce onların sivil olduğunu ve öncesinde onlara evlerini açarak çok yardımcı olduklarını tekrar ve tekrar dile getirirse de Nazi askerleri uyguladıkları şiddetten zevk alarak onları teker teker acı çektire çektire infaz eder. Yukarıdaki başlık altında tartıştığımız üzere yazar, eserinde sıklıkla politik ve askeri gücü ele geçirenlerin ortaya koyduğu insanlık dışı muamelelere dikkat çekmiş ve okuyucularını güç ve şiddete eğilim arasındaki bağıntıyı irdelemeye itmiştir. Sorgusuz sualsiz itaat eden Nazi askeri karakterlerin insani sağduyularını kaybettiklerini ve içlerindeki şiddete eğilim dürtülerinin ardında onları sorgulayan veya denetleyen bir mekanizma olmadığı için yaptıkları işkenceyi bir zevk aracına ve güç erkinin ispatına dönüştürdüğünü görüyoruz. Ahlaki sorumluluktan kaçınan ve hiçbir insani değeri barındırmayan bu insanlar için görevi yerine getirme eğilimi her türlü insani ve etik değerlerin üstünde konumlanmıştır. Öldürmek, zarar vermek değil aksine kimseye zarar vermemiş olmak onlar için alay konusu olmuştur:

“[...] ‘Daha önce hiçbirini kıtır kıtır kestini mi?’ Walter kesmediğini söyleyince karşısındaki alını kırıştırdı. ‘Gerçekten kesmedin mi? Evladım, size ne öğretiyorlar? Pasta yapmayı mı? Gel de göstereyim.’ ‘Bunu yaparken düğümün önde olmasına dikkat etmelisin’ dedi paraşütçü ilmiği çevirirken. ‘Arkada olursa boynu kırılır; iki saniyelik iş. Hâlbuki burada, çenenin altında olursa, bu pis köpek her şeyin daha bir tadını çıkarır. Bilincini bir süre daha kaybetmez ve güzel güzel, yavaş yavaş geberir.’ Walter’e bakıp sırtı. ‘Bunu onun kurbanlarına borçlusun.’ [...] ‘Tanrı aşkına, ne kurbanı! Bunlar gerilla değil ki!’ diye tekrarlayıp yutkundu; boğazı kupkuru, sesi sönüktü. ‘Bunlar sıradan siviller, iyi insanlar, oturma odalarında yatmamıza izin verdiler. Yaralılarımıza baktılar, yük hayvanlarına yem verdiler! Onları öldüremezsin!’ [...] Üç tabure arasında en oynağı, adam onu değirmencinin altından çekince parçalara ayrıldı; ağızından korku dolu bir ses çıkan değirmenci bir an için yüzüstü yere düşer gibi oldu, beyaz saçları havalandı. Fakat hemen sonra ip onu, böyle ufak tefek bir ihtiyar için ölçüsüzce büyük görünen bir şiddetle yakalayıp dikey pozisyona getirdi; sanki ambarın tepesindeki görünmez bir güç ipi ani bir hamleyle çekmişti. Vücudu havada sallanıp bir kez daha kendi çevresinde dönerken saboları ayağından kayıp düştü. Betona vuran tahtadan tok bir ses geldi; şimdi gözlerini sımsıkı yuman yanaşma da havada sallanıyordu. Kalın boynundan bir gurlama ve inilti geldi, çıplak ayakları havada çırpınıyordu ve tabure hala elinde olan kel Sturmman onun asılan birinden çok -kirli sakala rağmen- mızızlanan bir çocuğunkini andıran çarpılmış yüzüne bir süre ilgiyle baktı. Onu ayıplamışçasına dilini damağında şaklatarak, ‘Bu ne hırs be adam! Bırak artık. Koy ver gitsin’ dedi. Fakat Fredo ölmek istemiyordu ve ilmiğin tamamen kapanmasını önleyen şey muhtemelen vücudundaki çarpıklıklar, sertleşmiş omurlardı. Ani seğirmelerle dişlerini gıcırdatıyor, gittikçe daha hızlı çırpınan ayaklarını koyacak yer arıyor, burnunun ucunda salya balonları patlıyordu; Sturmman tabureyi samanlıktan dışarı fırlatarak kurbanının önüne dikildi. ‘Seni inatçı köpek’ diye mırıldandı. ‘Hayattan hiçbir şey öğrenemedin değil mi? Ne kadar dram yaratırsan yarat, günün birinde her şey biter. Hepimiz gidiciyiz.’ Ağızının kenarında sigarayla eldivenlerini taktı

ve birkaç kalp atışı boyunca bekledi. Ateşten küller düşüyordu; en sonunda geniş omuzlu asker, çobanı kucaklar gibi yaptı: Sırlıklam pantolonuna aldırmandan onu kalçasından kavrayıp kirişi çatırdatan iki üç güçlü hareketle arkaya yatırdı ve boynunu kırdı. [...] Gerçekten de kör kadını, gözlerinden kan gelen, paçalarından sidik ve bok damlayan, asılı adamların arasında bırakmışlardı.” (s. 53-55).

Eserin ana karakteri Walter daha çok savaşın olup bittikten sonraki sonuçları ile karşılaşır, ancak Fiete cephede ön hatlarda savaştığı için savaşın her anını iliklerinde hissetmiş, yaşamış hatta yaralanmıştır. Fiete'nin cephede yaralandığını öğrenince evine gönderileceğini düşünse de gördüklerinden sonra Fiete bunun mümkün olamayacağını bilir. Tanık oldukları ile yaşamının ölümden daha zor olduğunu ifade ederek, askerlerin politik çıkarlar uğruna nasıl yem olarak kullanıldıkları yaşamların nasıl değersizleştiğini şu sözlerle ifade eder:

“ ‘Daha neler! Sadece kürek kemiğinin altına gelen bir mermi parçası. Yara iltihaplanmazsa yakında tekrar işe yarar hale gelirim. Bir yıl önce filan beni eve götürecek bir vurulma olurdu bu; tedavisiyle bilmem nesiyle... Ama şimdi... Oğlum, ben koltuk değneği olan makineli tüfek nişancıları ve tek kollu panzer sürücülerini gördüm!’ [...] ‘Öte yandan herkes bu savaşın hiçbir getirisi kalmadığını biliyor. Subaylarımız saldırmaya teşvik etsin diye kendi insanların ardından el bombası atıyorlar.’ [...] ‘Şimdiye kadar cephede en kötü şeyin ölmek olduğunu düşünürdüm’ deyip arkadaşına baktı. ‘Ama bu doğru değil Ata, kesinlikle doğru değil. Şansın varsa ölmek parmağını şıklatmak kadar kolay. [...] Zavallı herifleri hiçbir korunma imkânı olmayan en büyük karışıklıkların içine gönderdiler; genellikle sırf bir düşman makineli tüfeğinin hedefini saptırmak için...” (s. 66-67).

Savaşın hem bireysel hem de toplumsal adaletsizliği karşısında ölmek ve öldürmek istemeyen ve bu doğrultuda kendi iradesini ortaya koymaya çalışan askerler SS kuvvetleri tarafından ifşa edilerek ağaçlara asılır. Walter sıklıkla asker kaçaklarının cansız bedenleriyle karşılaşır. Savaş karşısında bir irade ortaya koymanın kişinin hayatına mal olduğunu ortaya koyarak bir yerde yazar burada bunun bir tercihten ziyade bir zorunluluk ve kaçınılmaz bir durum olduğunu ortaya koymaya çalışır:

“Beyaz badanalı bir ekmek fırınının da olduğu Dörtüol ağzındaki meşede, asılmış bir adam, SS kuvvetlerinin bir askeri sallanıyordu. Sağ elinde kalın bir sargı vardı; kısılmış gözleri ve açık ağzıyla yüzü, yolun tozuyla kaplıydı. Walter'in yaşında olmalıydı; neredeyse omzuna değen yanağında gaga izleri seçiliyor ve boynunda asılı beyaz tahta tabelada ‘Ben bir ÖDLEĞİM. Yoldaşlarını yarı yolda bırakan bütün vatan hainlerinin sonu böyle olacak. YA ZAFER, YA SİBİRYA!’ yazıyordu. [...] Ovadaki başka ağaçlarda ve direklerde de boynunda büyük yazılı tabelalar sallanan genç askerler asılıydı. Çoğunun cebi tersyüz edilmişti, hiçbirinde çizme yoktu ve ayakları yere yakınsa kemiğe kadar kemirilmişti.” (s. 76-77).

Bu gördükleri karşısında yakalanıp infaz edilmektense sonuna kadar dayanmaya çalışan Walter her ne kadar kaçmayı bir kurtuluş seçeneği olarak görmese de Fiete için kaçıktan başka kurtuluş yoktur. Yeniden cepheye gönderilmek, bir yem olmak, ölmek ya da öldürmek istemeyen Fiete kaçma girişiminde bulunur ancak yakalanır: “[...] Cepheye dönmek istemedim, hepsi bu.’ [...] ‘Bir sevk ayarlamışlardı. Sürünebilecek kadar iyi durumda olan herkes tekrar çatışacaktı, hem de en öndeki hatta ve bu kez geberip gidecektim, bunu biliyordum. İnsan bu işten iki kez mermi parçasıyla

sıyrılamaz.” (s. 93) Walter yakalanan arkadaşının hemen infaz edilme kararı çıkarılması karşısında elinden geleni yapmaya çalışır. Nazilerin dillerinden düşürmedikleri onur kavramına da gönderme yapılır. Normal şartlar altında otoriteye boyun eğen her asker onlar için onurlu bir birey iken, buna karşı çıkan asker ise birer hain olur ve ölmesi gerekir. “[...] Seni öyle pat diye kurşuna dizemezler. Bir yaralıyı alçakça öldüremezler, kanun diye bir şey var. Yani biz askeriz, bizim bir onurumuz var, hep bunu söylüyorlar, öyle değil mi? Kemer tokamızda bile yazıyor.’ ”(s. 93-94). Her ne kadar Fiete onlar için savaşmış ve hatta yaralanmış olsa dahi ölene kadar savaşmaya devam etmelidir. İşte ancak o zaman onurlu bir asker olarak ölmüş olur. Arkadaşını kurtarmak için bir umut karşı Rus birliklerin müdahalesiyle kurtulma umudunu yeşertmeye çalışırken, Fiete ayrıca savaş sırasında karşı birlikler için de bir pencere açarak gönüllü olarak askere katılanlar ile ve zorla askere getirilenler arasında da ayırım yapılmadığını, SS üniforması altındaki her askerin direk öldürüldüğünü hatırlatır: “[...] ‘Kim bilir... Belki de Ruslar düşündüğümüzden hızlı gelirler. Hatta belki yarın sabah...’ [...] Fiete kaşlarını çatarak kafasını salladı. ‘O da daha hayırlı olmaz; adamlar gönüllülerle zorla alınanlar arasında ayırım yapmıyorlar Ata. Önlerine gelen SS askerini hemen vuruyorlar, duymadın mı?’ ” (s. 103).

Politik açıdan Hitler’i ve onun ideolojilerini savunmayan fakat Hitler’in yarattığı bir savaşta onun saflarında savaşmak zorunda kaldıkları için suçlu konumuna düşen ve hatta ölen insanların dramına yer veren yazar, bu konuda yeni bir pencere açarak “suçlu” olarak genel bir etiketleme yapmanın çok da doğru olamayabileceğini ortaya koyarak savaşın kültürel ve tarihi hafızalardaki etkilerini tazelemiş olur. Yazar ayrıca bu eseriyle aşağıdaki alıntıyla da açıkça görüleceği üzere, sadece güçlü olanların hakkının var olduğu, hiyerarşik bir düzen içerisinde astlarına ya da güçsüzlere karşı her türlü işkenceyi ve hakareti mazur görüp, üstlerine karşı her türlü ahlaki sorgulamadan soyutlanarak göstermiş oldukları itaatini eleştirisini de ortaya koyar:

“[...] ‘Tanrım, ne işim var burada... Yani çoğu insan gibi Hitler’e oy vermiş olsaydım... Ama ben o karmaşaya girmek istemedim, tıpkı senin gibi. Düşman olduğum kimse yok, en azından öldürmek isteyecek kadar... Bu, daha güçlü olanların hakkı dışında hiçbir şeye inanmayan siniklerin savaşı. Fakat aslında kuş beyinli ve pısrıklar, bunu savaş meydanında gördüm. Altındakileri ezer, üstündekilere eğilir, kadınları ve çocukları keserler.’ ” (s. 103).

Fiete, savaşmayı reddeden apolitik tavrına rağmen arkadaşları tarafından infaz edilir. Walter her ne kadar içten içe o kurşunu sıkmak istemese de kendi hayatını tehlikeye atmamak için emre itaatsizlik edemez ve ateş etmek zorunda kalır. Ancak savaş ahlakı olarak ateş edenlerden birinin silahının talim fişeği olması, suçsuz olma ihtimalini içinde barındırmaları için onlara bir nevi teselli vermiş olur. Yazar burada ironik bir şekilde savaş etiğini sorgulamış olur:

“[...] emri yerine getirmekten ziyade refleks olarak ateş etmişlerdi. Yankı, Walter’in kulaklarında çınliyordu. Vücudu delip geçen bir kurşun, toprağı havaya püskürttü. [...] Fiete, daha yediğı kurşunların ani şiddetinin yarattığı şaşkınlık yüzünde beliremeden bir par5ça dizlerinin üstüne çöktü, bacakları parantez şeklini aldı. Şimdiye dek hiç tatmadıkları ve mümkün olduğunu bilmedikleri, beklenmedik bir acı karşısında çocukların yaptığı gibi ağzını sonuna kadar açtı ama gözleri kapalıydı. Kurşun deliklerinden biraz nefes çıktı. [...] Fiete bütün vücudu titreyerek bacaklarını tekrar birbirine bastırdı ama vücudu yavaş yavaş öne eğildi. [...] Fiete zar zor, hala

inanamıyormuş gibi kafasını salladı. Alt dudağından sarkan renksiz bir salya açık kırmızıya döndü. Sonra çenesi göğsüne düştü; silahın sıcak namlusunu avucunun içinde hisseden Walter bir an gözlerini kapadı. Baş dönüyor, bağırsaklarında kıymet kopuyordu; arkalarından biri 'Temiz!' derken istemsizce dişlerini gıcırdattı. Miğferin kenarını alından geriye iterek yüzündeki teri koluyla sildi ve birden arkadaşının yüzükoyun yattığını gördü. [...] 'Ben kurtulmak istiyordum' dedi. 'Sadece bu deliliği atlatmak. En öndeki çatışma hattında değildim, ateş bile etmedim, daha doğrusu bir kere ettim. [...] Walter bir an için gözlerini kapadı. 'Evet aynen öyle. Başka ne yapabilirsin ki? Ya emre uyacaksınız ya da karşı çıkacaksınız. Karşı çıkmak da senin ölüm fermanının olur, merhamet yok. O zaman sen de duvarın önünde yerini alırsın. Sadece tek teselli var, o da zayıf: her zaman tüfeklerden birinde talim fişeği oluyor; en azından yoldaşlardan birinin öldürülmesi gerekiyorsa. Böylece idam mangasındaki herkes, onu kendisinin vurmadığına inanabilir. Savaş ahlakı nedeniyle...' "(s. 112, 141-142)

Savaş bittiğinde Amerikalı askerlere esir düşen Walter, ciddi bir yemek sıkıntısı yaşar. Tıpkı eserin ana kahramanı gibi 17 yaşında Hitler Gençliği'ne katılan Günter Grass da *Soğanı Soyarken* adlı eserinde savaş sonrası Amerika'nın Alman savaş esirlerine karşı sekiz yüz elli kalori ile sınırlandırılmış yemek uygulaması ile esirleri cezalandırdığına değinir. (2015, s. 141) Yazar burada savaşta yaşanan bu gerçekliği de eserine yansıtır:

"İçecek hiçbir şey yoktu, hiçbir yerde; ve susuzluk dayanılmaz hale gelince Walter de diğer herkes gibi yüzükoyun uzanıp birikintilerdeki suyu sıkılı dişlerinin arasından içmeye başladı. Nişanlar, madalyalar ve sıcak çatışma ödülü rozetler çamurun içinde hafifçe parlıyordu; bir süre sıraların arasında dolaştıktan ve etrafa bakındıktan sonra o da kendi kemer tokasını ve kabartmalı künyesini attı, ordu askerlerinin birinden bir cam parçası ödünç alıp ceketindeki armaları keserek çıkardı. [...] Amerikalıların barakasından puro dumanı, kahve ve kızarmış domuz pastırması kokusu geliyordu ama mahkumlara yiyecek içecek hiçbir şey yoktu, iki gün boyunca olmadı. Birçoğu çelik miğferlerinin içinde "bahar çorbası" yaptı; ısırğanotu filizleri, kuzukulağı ve karahindiba karışımı bu lapayı, yevmiye defterleriyle yaktıkları ateşte ısıtıyorlardı." (s. 115)

Savaştan canlı olarak kurtulan Walter, yeni hayatına adım atarken tıpkı babası gibi o da gereğinden fazla şeye tanıklık ettiği hatta en yakın arkadaşına ateş etmek zorunda bırakıldığı için gelecekte olası çocuklarının asker olmasını asla istemez. "'Bütün ağır işler savaştan daha iyi, öyle değil mi? Her ne yaşadıysan sana hayatının sonuna kadar yeter; göreceksin. [...] 'Çok şey gördüm' dedi Walter en sonunda yutkunarak. 'Bana sorarsan, gereğinden fazla. Ama savaş böyle bir şey.' [...] 'Zaten bunu kader ya da işte zaman belirler. Bana sorarsan her şey olabilir, yeter ki asker olmasın.' " (s. 130, 142, 144) Dolayısıyla yazar burada babasından Walter'a, Walter'dan da çocuklarına miras bırakılan bu acıların nesiller arası aktarıldığını ve hiçbir zaman yok olmadığını imler:

"[...] 'Bir keresinde ona rüyalarımın bahsettiğimde, bana vücudumdaki hücrelerin bir hafızası olduğunu söylemişti, sperm ve yumurta hücrelerinin de var, dolayısıyla bu kalıtsal bir şey. Ruhsal ya da fiziksel olarak yaralanman, gelecek kuşakları etkiliyor. Yani sana isabet eden hastalıklar, yumruklar ya da kurşunlar, doğmamış çocuklarını da yaralıyor. Ve sonradan ne kadar sevgiyle büyütürsen büyüt, hastalanma,

yumruk yeme ya da vurulma düşüncesi karşısında paniğe kapılıyorlar. En azından bilinçaltında, rüyalarında. Aslında mantıklı öyle değil mi?" (s. 104)

Son olarak yazar bu eseriyle gerçekten suçlu olanlarla, masum bir şekilde suçlu pozisyonuna düşürülen insanlar arasında ciddi bir ayırım olması gerektiğini savunurken; "Onlar savaş suçlularını, SS adamlarını arıyorlar. Ve bana sorarsan, o itoğlu itler bunu sonuna kadar hak ettiler." (s. 116) diyerek gerçek suçluların hak ettikleri cezayı almaları gerektiğini de ekler.

SONUÇ

Edebiyatın dünya ile ilişkisi bağlamında; benzerlik, yanılsama, gölge, sahtecilik, taklit, lamba metaforu ile ışık saçan ve aydınlatıcı olma özelliği, mimesis kavramı ile yansıtma özelliği, tamamen gerçek olmasa da gerçeğe denk ifadesi, bastırılan duygu ve düşüncelerin yuvası gibi (Felski, 2013, s. 99-103) ortaya atılan çeşitli görüş ve fikirlerine paralel olarak ifade edebiliriz ki, edebiyat dünyasının hiç şüphesiz tikel düşüncelerin üstünde genel bir hakikat ve sanat kaynağı olduğu birçok bireysel, toplumsal, kültürel, tarihi, felsefi ve psikolojik olguları görünür kıldığı ve açıklığa kavuşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Edebi eserlerin bizlere kazandırdığı empati, ahlaki bilinç, hayal gücü zenginliği, algılama ve yorumlama becerilerinin zenginleşmesi, farkındalık, sorumluluk gibi kazanımlarla bireyleri ve toplumları dönüştürme ve değiştirme gücü sayesinde başta savaş olmak üzere insanlığı tehdit eden birçok ahlaki, siyasi, ideolojik hastalıkları iyileştirilerek dünyayı daha yaşanılır bir düzleme taşımış olur. (Gadamer, 2008, s. 114-121)

Ne yazık ki yeryüzünde insan dışında hiçbir canlı planlı ve programlı bir şekilde kendi varlığına karşı bu denli bir tehdit ve yok etme girişiminde bulunmamıştır. (Kıziler Emer, 2012, s. 14). Ancak unutulmamalıdır ki, insanları yücelten sahip olduğu güçten ziyade içinde beslediği ve iyiye, insana, topluma ve dünyaya pozitif etki yapabilme potansiyelini açığa çıkartan büyük duygulardır. (Nietzsche, 2015, s. 88). Her savaş ölümü ve öldürmeyi de beraberinde getirdiği için eserin ana karakteri Walter ve Fiete'nin hikâyeleri de tekrar etmeye ve böylelikle burada aktarıldığı gibi savaşın insan hafızalarında bıraktığı şiddetin ve zulmün mirası nesiller boyu aktarılmaya devam edecektir. Her ne kadar karakterler değişse de yaşanan acılar aynı kalacaktır. Bu nedenle bu acıları anlamak ve hafifletmek adına bu eserin bizlere verdiği mesajı iyi okumak ve anlamak elzemdir. Savaşın açığa çıkardığı insani ve çevresel yıkımın yanı sıra, eser ayrıca savaşmak ve öldürmek istemediği halde bu suça iştirak eden askerlerin de duymuş olduğu ahlaki suçluluk ve masumiyet sorununa da önemli bir katkı sağlar. Bir yandan Walter karakteriyle masum bir şekilde suçlu konumuna düşürülen askerlere karşı insani bir empati yoğururken; diğer taraftan da askerlerin ahlaki ve psikolojik yoksullaşmasına nüfuz etmeye çalışır.

Edebiyatın ve edebi eserlerin günümüzde hala önemini korumasının sebebi hiç şüphesiz evrensel değer kavramına hizmet etmesidir. (Eagleton, 2014, s. 246) Dolayısıyla bu eserle birlikte Ralf Rothmann da savaş koşulları her ne olursa olsun birbirimizi anlamaktan asla vazgeçmemeyi, savaş gibi kötü koşullarda dahi ahlaki açıdan doğru olanı yapmaktan geri durmamayı, aksi takdirde en büyük zarara yine insanlığın uğrayacağını hatırlatmış olur. Ayrıca yazar bu eseriyle insanların neden şiddete yatkın olduğu sorusunu gündeme getirerek ortaya koyduğu ırkçı ve ayrımcı

politikalarını gerçekleştirmek için savaşı körükleyen ve bu uğurda insanları birer araç olarak kullanan Nazizm terörünün dehşetini bir kez daha göstermeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktürk, Yasemin Şeyda (2017). Varoluş Felsefesi İle Suç Kavramına Bir Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 430-435. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/bseusbed/issue/32065/336064>
- Bauman, Zygmunt (2016). *Modernite ve Holokaust* (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Caplan, Jane (2012). *Hitler Almanyası 1933-1945*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri. (Orijinal Baskı Tarihi: 2008)
- Deiters, Franz Josef (2011). Rothmann Ralf. W. Kühlman vd. (Herausg). *Killy Literaturlexikon Autoren und Werke des deutschsprachigen Kulturraumes Band 10* (2. Auflage) içinde. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co.KG, 63-65.
- Douzinas, Costas (2016). *Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları Eleştirel Bir Yaklaşım* (2. Baskı) (R. Sağlam ve K. Akbaş, Çev.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Eagleton, Terry (2014). *Edebiyat Kuramı* (4. Basım) (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Felski, Rita (2013). *Edebiyat Ne İşe Yarar* (2. Basım) (E. Ayhan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fromm, Erich (1996). *Kendini Savunan İnsan* (N. Arat, Çev.). İstanbul: Say Dağıtım Ltd. Şti.
- Fromm, Erich (2014). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı* (9. Baskı) (Y. Salman ve N. İçten, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gadamer, Hans Georg (2008). *Hakikat ve Yöntem I. Cilt* (H. Arslan ve İ. Yavuzcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık. (Orijinal baskı tarihi: 1960).
- Grass, Günter (2015). *Soğanı Soyarken* (İ. Özdemir, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi: 2006).
- Heidegger, Martin (2007). *Sanat Eserinin Kökeni* (F. Tepebaşı, Çev.). Ankara: De ki Basım Yayın.
- Kızıler Emer, Funda (2012). Christa Wolf'un "Kesinti" Adlı Yapıtında Nükleer Tehdit Uyarısı. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 1 (27), 53-75. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuaded/issue/1051/11907>
- Klemperer, Victor (2013). *LTI Nasyonal Sosyalizmin Dili Bir Filoloğun Notları* (T. Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal Basım Tarihi, 1975)
- Moran, Berna (2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neocleous, Mark (2014). *Faşizm* (D. B. Kılınç, Çev.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich (2015). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (E. Günsel, Çev.). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Oni, Kehinde Oni (2016). *The Second World War and the Representation of the Child-Soldier in Ralf Rothmann's Im Frühling Sterben (2015) and Biyi Bandele's Burma Boy (2007)*. Master of Arts. Winnipeg: University of Manitoba.
- Örnek, Yusuf Mehmet (2017). Suçluluk Sorunu: Karl Jaspers-Hannah Arendt. *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-11. Retrieved from

https://www.academia.edu/38026857/Su%C3%A7luluk_Sorunu_Karl_Jaspers_Hannah_Arendt_pdf

Rothmann, Ralf (2023). *Baharda Ölmek* (4. Baskı) (E.Tezel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rousseau, Jean Jacques (1995) *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Saydağıtım Ltd. Şti.

Sartre, Jean Paul (1998). *Özgür Olmak -Antisemitin Portresi-* (3. Baskı) (E.T. Eliçin, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Toprak, Metin (2016). *Hermeneutik ve Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Vercors, Jean Bruller (1998). *İnsan ve İnsanlar* (3.Baskı) (S. Eyüboğlu vd., Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Zi, Sun (Tzu, Sun) (2022). *Savaş Sanatı* (11. Basım) (P. Otkan ve G. Fidan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Prof. Dr. Soner Akpınar

**ÇAĞDAŞ
TÜRK ROMANINDA
6-7 EYLÜL OLAYLARI**

Rumlar Etnisite ve Kimlik

Günce Yayınları

MUNİS FAİK OZANSOY

Yaşamı, Yapıtları, Sanatı

H. Yasemin Mumcu

Günce Yayınları

FAİK ÂLİ OZANSOY

YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAPITLARI VE ŞAIRLİĞİ

DOÇ. DR. SEVİM KARABELA ŞERMET

Günce Yayınları

Başka Bir Tarih Hayal Etmek

**TÜRK EDEBİYATINDA
ÜKRONYA**

MURAT GÜR

Günce Yayınları